

KNETTERENDE RUZIE BIJ ECHTSCHIEDING

ZA. 06 november 2004	14 uur	EKE	STEUNPUNT BLIJVEND OUDERSCHAP vzw
 LEES VERDER			<p>Info-namiddag:*</p> <p>Gedrags- en emotionele problemen bij echtscheidingskinderen</p> <p>voordracht door Professor Juliaan Van Acker emeritus hoogleraar pedagogiek</p>

1. Inleiding: wat bezorgde ouders die scheiden moeten weten.
2. Drie casussen
3. De scheiding heeft ook effecten op de ouders.
4. Welke effecten heeft de scheiding op de kinderen?
5. Wat is van invloed op het aanpassingsvermogen van het kind tijdens en na de scheiding?
6. Hoe omgaan met problemen bij de kinderen tijdens en na de scheiding?
7. Welke ouder moet het hoederecht krijgen en hoe een goed ouder zijn na de scheiding?
8. Adviezen bij de drie casussen

1. Inleiding: wat bezorgde ouders die scheiden moeten weten.

Eind mei 2004 vermoordde in een dorpje bij Oss (Nederland) een 36 jarige moeder haar drie zoontjes van respectievelijk 5, 7 en 8 jaar met een slagersmes en een hamer. Daarna wierp ze zich voor een goederentrein. Deze vrouw leefde gescheiden. Vóór de scheiding had de politie al een paar keer moeten tussenkomen wegens hevige ruzies. Hoe kan een moeder zo diep in verwarring en depressiviteit raken dat ze op zo'n wrede manier haar kinderen doodt en daarna zichzelf van het leven berooft? Wat maakte voor haar het leven zo uitzichtloos?

Voor deze kinderen geldt in elk geval niet dat het voor hen beter is dat de ouders scheiden dan dat zij opgroeien in een intact gezin met veel problemen. Er zijn veel opvattingen over de gevolgen van scheiding die niet altijd gelden of gewoonweg onjuist zijn. In deze tekst wil ik aangeven met welke factoren we rekening moeten houden om de gevolgen van de scheiding juist in te schatten. Ik hou niet van algemene uitspraken en adviezen. Elk gezin is anders. Elk kind reageert op zijn specifieke manier. We moeten ons heel goed inleven in de concrete dagelijkse situatie om juist te kunnen oordelen.

De scheiding heeft niet alleen gevolgen voor de kinderen. Zo'n ingrijpende gebeurtenis heeft ook effecten op de ouders. Dat is het eerste punt dat ik wil behandelen. Daarna wordt de vraag beantwoord welke effecten de scheiding kan hebben op het kind. Sommige kinderen reageren er vrij goed op. Andere kinderen reageren met ernstig probleemgedrag of ze raken emotioneel helemaal in de war. Wat kan het aanpassingsvermogen van het kind bevorderen en wat maakt het voor het kind extra moeilijk om zich aan te passen aan de nieuw ontstane opvoedingssituatie? Daarna volgt de vraag hoe u als ouder het best kunt omgaan met problemen bij de kinderen ten gevolgen van de scheiding.

Vrijwel alle kinderen die van hun ouders te horen krijgen dat zij uit elkaar zullen gaan hebben het er moeilijk mee. Gelukkig toont heel veel onderzoek aan dat de meeste kinderen twee jaar na de scheiding geen blijvende nadelige gevolgen met zich meeslepen. Dat geldt voor 80% van de kinderen van gescheiden ouders; deze kinderen hebben geen gedragsproblemen of emotionele problemen die hen onderscheiden van kinderen die bij hun

beide ouders opgroeien. Maar een minderheid van 20% heeft na twee jaar wel problemen, terwijl in het algemeen slechts 10% van de kinderen gedragsproblemen en emotionele problemen vertonen. Scheiding verhoogt dus het risico op het ontwikkelen van problemen bij kinderen.

Veel mensen denken dat het voor de kinderen beter is dat de ouders scheiden dan dat ze voortdurend overgeleverd zijn aan ruzies, conflicten en spanningen in het gezin. Deze opvatting is naïef en in veel gevallen onjuist. Zo simpel zit het niet in elkaar. Als bijvoorbeeld de scheiding betekent dat er nog meer ruzies en spanningen zijn is het voor de kinderen nog nadeliger. Vrijwel altijd heeft de scheiding tot gevolg dat de moeder er financieel op achteruit gaat (zie verder), maar zij verliest ook veel sociale contacten. Na het huwelijk en als de moeder haar werk opgeeft, zal het gezin vooral contacten hebben met vrienden en kennissen van de vader. Als de moeder de verantwoordelijke wordt voor de opvoeding van de kinderen heeft zij de meeste lasten te dragen. De kinderen gaan tijdens het weekend naar de vader, die met hen de leuke dingen kan doen. De maandag daarop moet de moeder de kinderen op tijd naar school krijgen, controleren of zij hun huiswerk maken, ruzies bijleggen, enzovoort.

Eén feit staat als een paal boven water: de kinderen worden na een scheiding het minst in hun ontwikkeling bedreigd als ze de andere ouder regelmatig kunnen zien en als dit kan geschieden zonder schuldgevoelens tegenover de ouder bij wie het kind woont. Het is dus van groot belang dat ervoor wordt gezorgd dat het kind met beide ouders een loyale relatie kan hebben. De werkelijkheid is helaas veelal anders: 20% van de moeders vindt het niet nodig dat de kinderen contact met hun vader behouden. En als kinderen van gescheiden ouders gevraagd wordt of zij het afgelopen jaar hun vader hebben gezien antwoordt 40% negatief.

In de meeste gevallen zijn de kinderen beter af bij hun moeder, maar als de moeder contact met de vader belemmert ontstaat voor het kind een risicovolle situatie.

Natuurlijk zijn er vaders die ook goed voor hun kinderen kunnen zorgen. In een tijd van steeds meer tweeverdieners en van een meer gelijkwaardige rolverdeling tussen mannen en vrouwen zouden we mogen verwachten dat meer kinderen dan vroeger na een scheiding bij de vader blijven wonen. In de Verenigde Staten is dit niet het geval: nog steeds leven slechts 3,5% van de kinderen van gescheiden ouders bij de vader.

Wat is nu het beste voor het kind? Het zal duidelijk zijn dat algemene adviezen verkeerd kunnen zijn en dat gangbare opvattingen ook tot risicovolle situaties kunnen leiden. Om te weten wat het beste is voor het kind moeten we heel zorgvuldig te werk gaan. Na dertig jaar wetenschappelijk onderzoek en klinische praktijk heb ik niet veel vertrouwen meer in de psychologische en pedagogische wetenschappen. De mens zit veel te ingewikkeld in elkaar om algemene wetmatigheden te kunnen vaststellen die voor de persoon geldig zouden zijn. Daarom heb ik een methode ontwikkeld om vanuit heel concrete observaties in het gewone dagelijkse leven inzicht te verkrijgen in het gedrag van ouders en kinderen. Of liever: ik leer aan hen beter inzicht te verkrijgen, door hen te leren observeren en analyseren, door hen te leren hoe hun problemen zelf op te lossen, en vooral door voor hen een voorbeeld te zijn van iemand die de Ander respecteert, van iemand die zich wil inzetten voor de Ander.

Vanuit deze positieve gerichtheid op de Ander en een concrete en nuchtere waarneming van wat er gaande is, komen de meeste ouders (zo'n 90% van de ouders die bij mij komen om advies te vragen) er zelf achter dat de problemen van tijdelijke aard zijn, dat het wel meevalt in het licht van het veel goede dat er ook gebeurt. Op die manier voelen ze zich ondersteund en krijgen ze de kracht om verder te gaan. Het kind voelt dit aan, ervaart dat zijn ouders weer vertrouwen in hem hebben en ook aandacht hebben voor de positieve kwaliteiten van het kind, en dan verdwijnen de problemen als sneeuw onder de zon.

10% van de aangemelde kinderen zijn echter echt problematisch van gedrag. Voor hen is een gespecialiseerde behandeling vereist. Maar ook hier kan ik niets zonder de

medewerking van ouders en leerkrachten. Mijn taak is om hen de juiste methoden aan te reiken om het gedrag van hun kind in positieve zin te beïnvloeden en om hen hierin te ondersteunen.

CASUS 1

Mevrouw Bisschops is vier jaar geleden gescheiden na dertien jaar huwelijk. Haar zoontjes waren toen respectievelijk zes en acht jaar oud. Het huwelijk is vanaf het begin moeilijk geweest. Haar man was ziekelijk jaloers op de collega's van moeder op haar werk. Zij kon nooit iets goed doen en hij deed haar opzettelijk verdriet aan. Hij verstoorde ook haar contact met familie en vrienden. Hoe meer mevrouw Bisschops zich inspande, hoe meer ze zich voor hem moest uitsloven. Na drie jaar huwelijk wou ze van hem scheiden. Door zijn smeken en goede voornemens kon haar man haar toen overhalen om bij hem te blijven en ze heeft haar werk toen opgezegd. Na dertien jaar is haar man zelf van haar weggegaan. Hij zei dat hij op haar was uitgekeken en ging met een vriendin samenwonen.

De rechter wees de kinderen toe aan de moeder en er werd aan de vader een normaal omgangsrecht toegekend van vrijdagavond tot zondagavond om de twee weken. De eerste twee jaar verliep dit redelijk. Toen echter werd door toedoen van de vader de moeder haar woning uitgezet omdat zij de huur niet zou betalen. Die woning was eigendom van vaders familie. Vanaf dat moment werd de omgangsregeling heel problematisch. Deze situatie wordt door beide ouders heel verschillend geïnterpreteerd.

Volgens de moeder weigeren haar kinderen verder contact met hun vader. Hij zou hen gedreigd hebben met een plaatsing in een instelling. De kinderen waren altijd bang dat hij hen na een weekend niet terug naar hun mama zou brengen. Hij treiterde hen door bijvoorbeeld bij het terugbrengen voorbij haar huis te rijden. Toen de broertjes met vader op vakantie mee moesten, zijn zij weggelopen. De politie kwam er aan te pas. Mevrouw Bisschops zegt verder dat haar ex niet goed voor de kinderen zorgde. Hij keek niet naar hen om. Hij heeft en had geen band met zijn kinderen. Hij heeft ook tegenover de kinderen een heel negatief beeld opgehangen over haar, wat haar erg kwetste.

De vader wil blijven vechten voor zijn kinderen. Hij heeft ze nu al twee jaar niet meer gezien. Als hij naar het huis van zijn ex gaat, verloopt het contact via de parlofoon. Voorheen had hij een goed contact met de kinderen, maar af en toe waren er problemen. De kinderen kwamen bijvoorbeeld met vuile kleren aan bij hem of hij werd gedwongen met hen op doktersbezoek te gaan. Toen hij een vakantie met de kinderen had gepland, zorgde zijn ex ervoor dat haar vakantie precies in die periode viel. Hij had zijn kinderen eens gezien op een buurtfeest, maar zijn ex daagde hem en zijn vriendin uit; volgens de vader durfden zijn kinderen hem niet aan te kijken en "ze liepen als hondjes aan de leidband".

Bij de psycholoog heeft de vader de kinderen gezien. Hij reageerde toen heel emotioneel. De kinderen repliceerden dat vader hun medelijden wil opwekken. Volgens de vader hoort hij hierin de woorden van zijn ex. Hij heeft toen aan zijn kinderen zijn mening gezegd en dat is hard aangekomen. Vanaf dat moment is er geen contact meer. De psycholoog heeft het opgegeven.

Volgens de vader staan de kinderen onder druk van hun moeder. Ze moeten naar haar pijpen dansen. Ze hebben geen schrik van hem, wel van hun moeder. Hij is bezorgd over de psychische toestand van zijn kinderen en over hun verdere ontwikkeling. Hij vindt dat zij nu erg rigide worden opgevoed. Hij is van mening dat de oorzaak van die problemen moet worden weggenomen en dat is de houding van de moeder. Het negatieve beeld dat de kinderen van hem hebben moet worden omgebogen. Zijn ex kan helaas haar fouten niet toegeven. Het enige wat volgens de vader kan werken is flinke druk op moeder zetten. Hij zegt dat hij steeds zijn plichten heeft vervuld. Financieel draagt hij alle schulden en de alimentatie werd altijd betaald. De vader vindt dat zijn rechten niet worden gerespecteerd.

Ook de twee zonen kunnen hun verhaal kwijt bij de psycholoog. De oudste is erg fel, ongenueanceerd en extreem in zijn verwijten aan vader. Hij geeft aan niet meer bij zijn vader te willen gaan, noch contact met hem te willen hebben. In wat hij over zijn vader zegt klinkt een spottende, kritiserende en zeer afwijzende houding door. Om dit kracht bij te zetten, illustreert hij dit met tal van voorbeelden: hij moest eens gaan slapen zonder eten; papa en zijn vriendin heeft hij eens naakt in bed zien liggen; hij moest zich met vuil badwater wassen; hij en zijn broertje moesten verplicht een nachtoen geven aan vaders vriendin, enzovoort.

De oudste zegt ook dat zijn vader voor een kleinigheidje kwaad was. Hij zag dan wit van woede. Vader was vaak dronken toen hij hen naar huis reed. Hij voelde zich niet veilig in de auto. Op cafébezoek blies vader rook in het gezicht van de kinderen. Hij treiterde hen. Zijn zoon noemt hem een sadistische man. Vader loog veel. Toen zij eens op weekend bij vader waren deed hij alsof hun moeder belde en dat zij een dag langer mochten blijven. De kinderen van zijn vriendin werden voorgetrokken. Vader dulde dat zij zijn broertje pijn deden, maar als hij iets gedaan zou hebben aan haar kinderen, dan "zou hij ons vermoord hebben". Bovendien vindt hij dat papa verdriet veinsde.

Van vroeger, toen zijn ouders nog samen waren, weet hij zich nog te herinneren dat mama en papa veel ruzie hadden. Papa keek niet naar hen om. Wel heeft hij toe dat de eerste jaren na de scheiding de weekends bij vader redelijk goed liepen, maar "toen wist hijzelf nog van niets".

De oudste vindt dat vader zijn moeder financieel in de problemen brengt, door het onderhoudsgeld niet of veel te laat te betalen. Hij vindt dat een teken dat zijn vader niet van hem houdt. Hij wenst dat zij veel geld zouden hebben, zodat ze veel kunnen kopen, en dat zowel papa als zijn familie dood zouden zijn. Het zijn immers allemaal leugenaars. De kaartjes die hij van vader ontvangt op zijn verjaardag verscheurt hij meteen.

De jongste die tien jaar oud is op het moment van het onderzoek van de psycholoog is iets minder extreem in zijn kritiek op zijn vader. Hij zegt zijn vader niet zo graag te zien. Hij is liever bij zijn mama. Hij vond het niet leuk bij papa en hij geeft dezelfde voorbeelden als zijn broer. Papa durfde wel eens een klap geven als zij niet luisterden.

Vroeger, toen zijn ouders nog niet uit elkaar waren, speelde zijn vader nooit met hem en hij gaf ook niets. In een tweede gesprek met de psycholoog geeft de jongste aan papa vroeger toch nog graag gezien te hebben. Er was ruzie en het werd steeds erger. Het was altijd papa die begon. Het is papa die is weggegaan en hen in de steek heeft gelaten.

Mama spreekt soms over papa, over dingen die hij doet en eigenlijk niet door de beugel kunnen. Hij is in de volle overtuiging dat het mama is die de waarheid spreekt en het papa is die liegt. Papa verergert de situatie alsmaar. Het is de wens van de jongste dat hij en zijn mama lang kunnen leven. Hij vindt dat papa moet weggaan, meer zelfs, dat hij er niet meer zou zijn.

Welke adviezen ik heb gegeven wordt besproken onder punt 8. Hebt u zelf een probleem in verband met scheiding dan kunt u dit naar mij mailen voor advies.

CASUS 2

Vader medisch specialist, moeder part time lerares, twee kinderen meisjes van 3 en 5 jaar oud. Beiden komen uit families met een zeer goede naam; nooit iets aan de hand geweest. De vader is een zachte, vriendelijke man, sociaal actief en bij zijn collega's gerespecteerd.

Van de een of de andere dag zet moeder de vader de deur uit en beschuldigt hem van seksueel misbruik. Van omgangsregeling is geen sprake.

De ouders van de vader proberen te bemiddelen bij zijn schoonouders, maar die weigeren alle contact en staan pal achter hun dochter. De kinderen worden duidelijk opgezet tegen hun vader.

De vader probeert via de rechtbank omgangsrecht te verkrijgen; hierin slaagt hij pas na vijf jaar in en alleen het jongste dochttertje, nu 8 jaar oud, wil hem zien. De grootouders hebben al vijf jaar geen contact meer met hun kleinkinderen en lijden daar erg onder.

Ik heb de rechtbank kunnen overtuigen van de onzin van de beschuldiging van seksueel misbruik. Helaas kon ik geen contact krijgen met de moeder. Het probleem is dat een van de ouders hulp in roept en dat de hulpverlener door de andere ouder meteen bij de partij van de tegenstander wordt geplaatst. Dat is de reden waardoor de problematiek van ruzie over omgangsrecht tot het moeilijkste behoort van mijn praktijk.

Wat was er namelijk gebeurd: moeder komt uit een heel preuts gezin; dat gezinsleden elkaar naakt of zelfs halfnaakt zouden zien, was daar onvoorstelbaar. Bij de vader was dat niet zo. Hij nam de kinderen op speelse wijze wel eens bij hem in bad, maar de moeder werd hier verschrikkelijk boos over.

Over beschuldigingen van incest is veel onderzoek gedaan. Een vrij algemene conclusie is dat 10% van beschuldigingen vals zijn. In het geval van scheiding kan dit echter oplopen tot 75%!

Vader werd altijd zeer goed gesteund door zijn collega's. Hij heeft ondertussen ook promotie gemaakt. Vanaf het begin heb ik contact met vader.

CASUS 3

In dit gezin zijn er vier kinderen van respectievelijk 8, 10, 12 en 14 jaar oud. Beide ouders zijn 40 jaar en huwden op 24-jarige leeftijd. Vader is leraar. De moeder zorgt thuis voor de vier kinderen, waarvan er een mentaal gehandicapt is. Twee jaar geleden zijn de ouders uit elkaar gegaan na veertien jaar huwelijk. Sedertdien woont de vader bij in bij zijn ouders en de moeder is met de vier kinderen blijven wonen in de echtelijke woonst. Vader betaalt getrouw de alimentatie alsook de helft van de hypothecaire lening voor de woning. Voor vader blijft maandelijks 1300 € over; de moeder heeft 2300 €, inclusief de kinderbijslag.

In principe is er een omgangsregeling waarbij de kinderen om de twee weken op zaterdag van 10 tot 18 uur bij de vader zouden verblijven. In de praktijk komt hier al twee jaar niets van terecht. De conflicten hierover zijn al twee jaar lang aanleiding tot de hevigste conflicten waarbij alle middelen worden ingezet: kort geding, heimelijke video- en audio-opnames van de kinderen en van de echtgenote, dagvaardingen, tussenkomst van de politie, enzovoort. Om aan het bevel van de rechter te voldoen brengt de moeder bijvoorbeeld de kinderen met de auto tot voor de deur van de vader en gaat dan alleen weg. De kinderen blijven halsstarrig in de auto zitten ondanks alle smeken van de vader of van de grootouders. De politie wordt erbij gehaald. De gehele straat staat op stelten, maar de kinderen blijven in de auto. Ook bij warm weer weigeren ze te drinken. Als ze te voet worden gebracht, blijven de vier kinderen halsstarrig voor de woning staan met het hoofd naar beneden. Foto's van een smekende hoogbejaarde oma of van een boze vader dienen als bewijsmateriaal om de gang van zaken omtrent de omgangsregeling aan te vechten. Ook schoppen de kinderen vader of ze lopen weg en worden dan door de politie teruggebracht. Tot nog toe heeft niets geholpen, noch de bevelen van de rechter, noch de bemiddeling van advocaten of van het maatschappelijk werk.

De standpunten van beide ouders staan uiteraard diametraal tegenover elkaar. De geboorte van het tweede kind, dat lijdt aan het syndroom van Down, zou het begin zijn geweest van de huwelijksproblemen. Volgens de vader heeft hij zo'n zes maanden nodig gehad om die

tegenslag te verwerken. De moeder zegt dat de vader er zes maanden niet naar om heeft gekeken en toen hij er even naar keek maakte hij de opmerking: 'Ze stinkt niet'.

De belangrijkste klacht van de vader is dat zijn ex de kinderen manipuleert om negatief te staan tegenover hem en zijn ouders. Dat begon met zijn oudste zoon die door de moeder werd opgezet om geen dingen samen te doen met de vader. Toen zette de oudste ook de andere kinderen tegen hem op. Zijn gezag werd door de moeder ondermijnd. Van haar mochten de kinderen alles doen en was hij de boeman. Twee jaar geleden struikelde het gehandicapte dochttertje en brak haar neus. De kinderen werden door de moeder verplicht te getuigen dat vader haar had geslagen. De politie is toen voor het eerst tussenbeide gekomen en had hem aangeraden ergens anders te gaan slapen. In de tussentijd veranderde de moeder de sloten van de deur, het telefoonnummer, en andere zaken. De vader is toen bij zijn ouders ingetrokken. Zijn ex zei dat hij zijn hele leven zal moeten betalen en dat ze hem kapot zal maken.

Toen vanaf het begin de omgangsregeling niet lukte, werd nog geprobeerd de kinderen ergens anders te laten komen om hun vader te zien. Ook dat liep op niets uit. Hij voelt zich het slachtoffer van de leugens van zijn ex en voelt zich gedwongen in een verdedigende positie voor zaken die hij niet heeft gedaan.

Vader wil de echtelijke woning kopen en de kinderen bij zich hebben. Hij weet dat hij voor zijn oudste zoon niet meer bestaat. Thuis neemt de oudste de vaderrol in. Volgens de vader hebben de kinderen psychologische begeleiding nodig en hij is bereid daarvoor ondersteuning te zoeken. De vader is van oordeel dat de kinderen zo snel mogelijk van de moeder weggehaald moeten worden om hen te laten opgroeien in een stabiele en normale omgeving. In dat geval zal hij een omgangsregeling met de moeder niet dwarsbomen.

Het wekt geen verbazing dat het standpunt van de moeder haaks op het standpunt van de vader staat. Volgens de moeder heeft zij veertien jaar lang veel slagen gekregen van haar man. Op de eerste dag na hun huwelijk werd haar neus gebroken. Hij kan zijn agressie niet onder controle houden. Ze heeft veel verzwegen. Hij was nooit thuis. Hij tiranniseerde het huishouden. Hij kon niet verdragen dat de kinderen tv keken of spelletjes speelden. Hij heeft als enig kind zijn ouders nooit kunnen loslaten. Zij heeft thuis andere normen meegekregen zoals eerlijkheid en oprechtheid.

Twee weken voor de scheiding heeft hij driekwart van de meubels weggehaald. Dat deed hij 's nachts of wanneer de moeder met de kinderen ging zwemmen. Vijftien keer per dag rijdt hij voorbij de deur of staat hij plots in de tuin. Ze werd door hem lastig gevallen en gecontroleerd. Daarom heeft zij een ander telefoonnummer aangevraagd.

Volgens de moeder willen de kinderen niet naar hun vader gaan. Ze benadrukt dat ze de kinderen altijd probeert te motiveren en aan te moedigen om naar hun vader te gaan. De reden waarom de kinderen niet willen is volgens haar het verleden en het feit dat hun vader haar altijd heel slecht afschildert. Op die manier krijgen de kinderen nooit een ander beeld van hun vader. Zij is best bereid in overleg te gaan met haar ex, maar in haar ogen zijn de slaagkansen minimaal. Tijdens het huwelijksleven is ze er ook nooit in geslaagd een goed gesprek met hem te voeren.

De kinderen bevestigen het verhaal van de moeder. Zij zeggen geen goede herinneringen te hebben aan hun vader en dat hij hen sloeg.

De oudste zoon doet het goed op school. Hij behaalt goede en constante resultaten en op zijn gedrag zijn geen aanmerkingen. Van de twee jongste kinderen wordt op school gezegd dat ze graag naar school komen en zich gelukkig voelen. De schoolresultaten lijden niet onder de conflicten tussen de ouders.

Een van de laatste interventies is een maatschappelijk onderzoek op last van de rechtbank. De justitieassistenten komen tot de volgende conclusie: 'We zijn van oordeel dat het bijna een onmogelijke zaak is om een pasklare oplossing te vinden in de huidige complexe en

gespannen situatie. We hebben te maken met een uit de hand gelopen situatie, waarbij het uiterst moeilijk is om die scheefgetrokken toestand terug recht te trekken. Dit is niet langer houdbaar en het komt duidelijk de kinderen niet ten goede. Het lijkt ons meer dan aangewezen om tot een wijziging van de bestaande regeling over te gaan. De nodige rust in het leven van de kinderen moet gewaarborgd zijn, maar hoe die rust het best bekomen kan worden is een vraag waarop we helaas geen antwoord kunnen geven'. Zij stellen nog een psychologisch onderzoek voor, maar ze verwachten er blijkbaar niet veel van aangezien ze besluitend nog schrijven dat 'de vader niet geneigd is op voorstellen in te gaan en bij de kinderen de wil ontbreekt om alsnog een band op te bouwen met hun vader'.

De vader schakelt nog een volksvertegenwoordiger in die zijn verhaal 'een flagrante illustratie vindt van de slechte werking van de organisatie van justitie' (alsof het ministerie van Justitie de schuldige is ...). In elk geval laat hij het hierbij niet zitten.

3. De scheiding heeft ook effecten op de ouders.

In veel gevallen is de scheiding voor beide ouders een deprimerende en moeilijk te verwerken ervaring. Dat heeft in de eerste plaats te maken met de redenen voor de scheiding. De meest voorkomende reden is een gebrekkige communicatie en een tekort aan intimiteit. De man en de vrouw gaan steeds minder met elkaar echt praten. Onderzoekers in de VS hebben eens berekend hoeveel tijd tweeverdieners per week met elkaar praten over persoonlijke zaken. Dit was gemiddeld slechts 10 minuten. We zijn hier mijlenver verwijderd van verliefde stelletjes die dag en nacht met elkaar kunnen fluisteren en dan nog tijd tekort hebben.

De tweede meest voorkomende reden voor scheiding gaat over de machtsverdeling. De man verwijt bijvoorbeeld de vrouw dat ze te autoritair is, te veel zeurt en almaar naar zijn fouten wijst. De vrouw klaagt over haar afhankelijke positie.

Pas op de derde plaats komen redenen zoals ontrouw, alcoholmisbruik of een seksueel onbevredigende relatie.

Een gebrekkige communicatie en discussies over de machtsverdeling brengen met zich mee dat het dagelijkse leven van deze mensen voorafgaand aan de scheiding gekenmerkt wordt door een overwicht van negatieve interacties: kritiek, minachting en de andere dwars liggen zijn aan de orde van de dag. Men ziet alleen nog het negatieve van elkaar. Als de ander iets goed doet, dan wordt het geweten aan toeval, aan de rol van anderen of aan de omstandigheden. Beiden voelen zich diep gekwetst. Men is woedend over het gedrag van de ander. Uiteindelijk groeien beiden volledig uit elkaar en na een kritisch incident volgt gewoonlijk de scheiding.

Deze lange periode van negativisme in de meest intieme relatie grijpt diep in. We stellen ons iets anders voor van het huwelijk. De diepste ervaring van liefde is de onvoorwaardelijkheid ervan. We kunnen een Ander niet liefhebben "op voorwaarde dat". Het is alles of niets. We kunnen niet zeggen: ik heb je lief op voorwaarde dat je rijk bent, dat je mooi blijft, dat je doet wat ik zeg. Zodra er een voorwaarde gesteld wordt, is er geen sprake van liefde maar van baatzucht of eigenbelang. We zijn natuurlijk allemaal mensen met onze fouten en gebreken, maar als het er echt op aan komt betekent liefde voor een Ander dat we alles voor die Ander over hebben. Ook onze eigen zelfstandigheid, onze welvaart en ons geluk. Een scheiding van mensen die elkaar liefde hebben beloofd, kan dus eigenlijk niet. Als het dan toch gebeurt, wordt iets heel fundamenteels vernietigd.

Dit alles betekent dat volwassenen die scheiden het heel moeilijk kunnen hebben om met de ander te overleggen. Doordat juist de gebrekkige communicatie tijdens de voorafgaande periode de voornaamste reden was voor de scheiding, is overleg heel moeilijk. Daarnaast heeft de diepe teleurstelling in wat het mooiste van een mensenleven had moeten zijn en

het gevoel te mislukken in een fundamentele opgave tot gevolg dat veel gescheiden mensen in een depressie geraken en dat heeft uiteraard een invloed op de opvoeding en op de kracht om met de emotionele verwarring van de kinderen om te gaan.

Voor vrouwen betekent de scheiding vaak dat ze hun sociale contacten verliezen. In veel gevallen wordt na het huwelijk de kennissenkring vooral gezocht in collega's en vrienden van de man. Ook met de familie van de kant van de partner wordt het contact meestal verbroken na de scheiding (nogmaals ten overvloede: dit zijn algemene constatering die voor veel gevallen van echtscheiding niet zullen gelden. We moeten altijd oog hebben voor de specifieke concrete situatie van een bepaald gezin en dan moeten we nog heel voorzichtig zijn met het trekken van conclusies of het geven van adviezen. Een deskundig hulpverlener beseft hoeveel inspanning en tijd het vergt om mensen echt goed te kunnen helpen. Een hulpverlener kan mensen pas goed helpen en inspireren als hij bereid is meer te doen dan wat binnen de arbeidsvoorwaarden mogelijk is.).

Een heel moeilijk punt is het forse verlies in koopkracht van vrouwen na de scheiding. Op 1 juni 2004 verscheen een rapport van de CBS (het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek) waarin werd aangetoond dat in die gevallen waarin de kinderen na de scheiding bij de moeder blijven wonen, de koopkracht van de man er gemiddeld 33% op vooruit gaat, ondanks het feit dat hij de partneralimentatie betaalt. De koopkracht van de vrouw daalt met 21%.

Zelfs als de kinderen na de echtscheiding bij de vader gaan wonen, neemt zijn koopkracht nog toe. Deze koopkrachtwinst is wel kleiner, 6%, dan het geval is als de kinderen bij de moeder gaan wonen.

In België is de situatie wellicht anders en is er minder koopkrachtverlies voor de moeder. We moeten namelijk rekening houden met het groter aantal werkende vrouwen in België, de betere voorzieningen voor kinderopvang en met andere subsidieregelingen voor werkende en alleenstaande vrouwen (het ontbreken van statistische gegevens in België, op allerlei gebieden, is mij een doorn in het oog; dat tekort komt doordat de waarheid hier niet bekend mag worden en Belgische politiek is synoniem voor volksverlakkerij).

Het grote verlies in koopkracht voor moeders met kinderen is natuurlijk een echte schande. In een eerdere publicatie heb ik ervoor gepleit de alimentatie voor een vrouw met kinderen te verhogen tot de helft van het salaris van de man.

Besluitend kunnen we stellen dat de scheiding voor beide ouders en vooral voor moeders aan wie de zorg voor de kinderen wordt toevertrouwd een heel ingrijpende ervaring is die hen beiden in een kwetsbare positie plaatst. In een periode waar ze juist ook de kinderen goed moeten kunnen opvangen, ontbreekt dan vaak de kracht en het doorzettingsvermogen om een goed opvoeder te zijn. De ouder kan zo diep in de put raken dat de kinderen worden vermoord en zij of hij zelfmoord pleegt.

4. Welke effecten heeft de scheiding op de kinderen?

Zoals gezegd in de inleiding hebben vrijwel alle kinderen die van hun ouders te horen krijgen dat zij uit elkaar zullen gaan het er moeilijk mee. Maar na twee jaar geldt voor 80% van deze kinderen dat ze er geen blijvende gedragsproblemen of emotionele problemen vertonen.

De eerste twee jaar na de scheiding vertonen de meeste kinderen aanpassingsproblemen. Bij jongens zien we vooral geëxternaliseerd gedrag, dat is gedrag dat naar de omgeving is gericht zoals agressie en andere gedragsproblemen. Bij meisjes gaat het vooral om geïnternaliseerd gedrag zoals depressiviteit, teruggetrokkenheid en andere emotionele problemen. Jongens en meisjes kunnen in die periode ook leerproblemen hebben (bijv. zich

moeilijk kunnen concentreren) of ze hebben problemen in de sociale relaties. Voor de behandeling is het van belang dit te zien als tijdelijke problemen die sneller zullen overgaan als de ouders een veilig en ondersteunend gezinsklimaat kunnen bieden en als de omgangsregeling soepel verloopt (zie verder).

Het zal duidelijk zijn dat de leeftijd van het kind op het moment van de scheiding van invloed is op de verwerkingscapaciteit en het aanpassingsvermogen van het kind. Een kind van twaalf waarvan de ouders scheidden toen het zes jaar oud was, reageert anders dan een kind van twaalf dat nu met de scheiding wordt geconfronteerd. We kunnen daarom niets in het algemeen zeggen over kinderen van twaalf met gescheiden ouders.

Het onderzoek over de invloed van de leeftijd maakt niet duidelijk of jonge kinderen groter risico lopen op aanpassingsproblemen dan oudere kinderen. Jonge kinderen vergeten het na een tijdje, terwijl adolescenten als volwassenen zich zorgen kunnen maken over hun eigen partnerrelatie. In het nadeel van jonge kinderen speelt hun gebrek aan denkvermogen om de scheiding te begrijpen, terwijl oudere kinderen meer kracht bezitten om met gezinsproblemen om te gaan en ze te verwerken.

Kinderen jonger dan 2 1/2 jaar hebben te weinig bewustzijn om op directe wijze de gevolgen van de scheiding te ondergaan. Indirect kan door een gebrekkige opvoeding het kind er nadeel van hebben.

Kinderen jonger dan zes jaar geven zichzelf vaak de schuld van de scheiding. Ze vrezen ook door de ouder bij wie ze blijven verworpen te worden. Zij raken erg verward en fantaseren over hereniging. Zij kunnen hun gevoelens moeilijk uiten. Twee jaar na de scheiding herinneren ze zich er niet veel meer van. Meestal hebben ze een goede band met de ouder en met de bekwame stiefouder bij wie ze verblijven. Ze kunnen boos zijn op de niet beschikbare andere ouder.

Tussen 7 en 12 jaar reageren de kinderen met verdriet, vrees en woede op de scheiding. Ze zijn minder geneigd de schuld bij zichzelf te geven, maar ze hebben moeite met de verdeelde loyaliteit. Twee jaar na de scheiding hebben ze vooral problemen bij het hertrouwen van de ouder. Ze kunnen zich verzetten tegen de regels en de stiefouder niet accepteren als ouder. Er is een grotere kans dan gemiddeld op slechtere schoolresultaten en op verstoorde relaties met leeftijdgenoten.

Bij 13 tot 18 jarigen zijn de eerste reacties die van schaamte, woede en verdriet. Hiermee uiten ze hun onmacht om met de scheiding om te gaan. Ook kunnen zij zich meer en meer van het gezin verwijderen. Na twee jaar kunnen ze ook nog problemen hebben met de regels en met het accepteren van de stiefouder. Ze kunnen bang zijn voor lange termijn relaties met anderen en kunnen aanpassingsproblemen vertonen zoals weglopen, spijbelen en delinquent gedrag.

Op volwassen leeftijd zien we dat kinderen van gescheiden ouders vaker problemen hebben in hun partnerrelatie. Dit wil echter niet zeggen dat de scheiding van hun eigen ouders hier oorzaak van is. Het kan samenhangen met de factoren die geleid hebben tot de scheiding van de ouders.

5. Wat is van invloed op het aanpassingsvermogen van het kind tijdens en na de scheiding?

Niet alle kinderen reageren op dezelfde manier op de scheiding van de ouders. Het is daarom interessant na te gaan bij welke kinderen er geen gedragsproblemen of emotionele problemen ontstaan en welke kinderen wel een groot risico lopen. Dit kan te maken hebben met bepaalde eigenschappen van het kind, bijvoorbeeld intelligente kinderen begrijpen beter wat er gaande is of ze kunnen zich makkelijker aanpassen aan de nieuwe situatie; of

het kan te maken hebben met de omstandigheden waarin de scheiding plaatsvindt of met de omstandigheden na de scheiding. Als de kinderen bijvoorbeeld niet betrokken worden in de conflicten tussen de ouders is er minder kans op nadelige gevolgen.

In deze paragraaf willen we de risicofactoren en de protectieve factoren nader onderzoeken. Risicofactoren zijn factoren die de kans op problemen verhogen of die er oorzaak van zijn dat de problemen in stand worden gehouden. Protectieve factoren zijn factoren die het kind beschermen tegen de nadelige gevolgen voor hun ontwikkeling.

Het ligt nogal voor de hand dat het kind groter risico loopt op nadelige gevolgen van de scheiding van de ouders als het al eerder een lastig kind was met een moeilijk of hyperactief temperament. Ook kinderen met een lage zelfwaardering, een laag IQ of kinderen die al eerder problemen hebben gehad lopen een verhoogd risico.

Risicofactoren in de omgeving hebben vooral te maken met gezinsproblemen en de mate van conflicten tussen de ouders waarin het kind betrokken raakt.

De problemen worden in stand gehouden als het kind de schuld van de scheiding bij zichzelf legt of als het denkt in staat te zijn de ouders te herenigen. De angst voor verwerping door de ouders of door leeftijdgenoten verhoogt ook de kans op een lange duur van de problemen.

Omgevingsfactoren die de problemen langer in stand houden zijn een gebrek aan samenwerking tussen de ouders na de scheiding, het uitspelen van hun conflicten via de kinderen, verschillen in opvoedingsstijl en de stress die ouders ondervinden.

Protectieve factoren zijn het omgekeerde van het bovenstaande. Dit wil zeggen dat kinderen met een goede intelligentie, met een gevoel van eigenwaarde, kinderen die jonger zijn dan vier of ouder dan zestien, beter beschermd zijn tegen problemen. Ook het gezin zelf kan bescherming bieden, bijvoorbeeld als er weinig conflicten zijn tussen de ouders, als de ouder goed weten op te voeden en als de ouders hun problemen redelijk kunnen oplossen.

Wij willen nu dieper ingaan op een drietal factoren die het aanpassingsvermogen van kinderen bij of na de scheiding bevorderen. Dat zijn respectievelijk de ouderschapsstijl, de hechting tussen ouder en kind en de afwezigheid van conflicten tussen de ouders.

1. Ouderschapsstijl

Ouders kunnen hun kinderen autoritair opvoeden, onverschillig en overdreven soepel, of met gezag. In het eerste geval worden de regels heel rigide gehanteerd en moet het kind gewoon doen wat de ouder zegt. Bij een "laisser faire" houding is de ouder weinig consequent en zijn de regels niet erg duidelijk. Bij een gezaghebbende ouderschapsstijl biedt de ouder structuur, maar hij hanteert op soepele wijze de regels. De kinderen mogen van een gezaghebbende ouder ook eigen beslissingen nemen, maar de ouder houdt controle over de situatie. Met de kinderen wordt overleg gevoerd, bijvoorbeeld over de vakantieplannen. Gezaghebbende ouders kunnen beter met de problemen opgaan, ze voelen zich bekwame opvoeders, ze zoeken en ze krijgen sociale ondersteuning.

De stijl van opvoeden moet zodanig zijn dat de kinderen van de ene naar de andere ouder kunnen gaan zonder schuldgevoelens. Dus geen ruzies over bezoekenregelingen of over vakanties. De ouder mag niet achterdochtig zijn zodat het kind zich veilig voelt om naar de andere ouder te gaan. Belangrijk is ook dat de ouders elkaars regels accepteren en waarderen.

2. Hechting

Hoe is de band tussen de ouder en het kind? Voelt het kind zich veilig bij de ouder of onveilig? Zoekt het kind bij problemen of spanningen de nabijheid van de ouder of zal het eerder de ouder vermijden en ontvluchten?

Is de ouder iemand die het kind veiligheid biedt of is het de ouder die emotionele steun bij het kind zoekt?

Is er sprake van wederzijdse verwerping en scheidt het kind zich emotioneel af van het gezin totdat er een onoverbrugbare afstand is ontstaan tussen het kind en de ouder?

We zien dat juist kinderen met gedragsproblemen een moeilijke, onveilige of onverschillige relatie hebben met hun ouders. Er is bij hen onvoldoende hechting. Dit heeft tot gevolg dat de ouders geen identificatiefiguren zijn en dat de ouders weinig invloed hebben op het kind. Dit kind is vooral gevoelig voor de invloed van leeftijdgenoten die meestal even problematisch zijn als dit kind zelf of uit probleemgezinnen komen. Vooral in de adolescentie kan dit ernstige gevolgen hebben voor de sociale ontwikkeling.

In het geval van scheiding kunnen kinderen die weinig hechting hebben met hun ouder zich steeds meer gaan richten op de buitenwereld. Ze missen de veiligheid van het gezin en kunnen bij problemen niet terugvallen op hun ouders.

3. Afwezigheid van conflicten tussen de ouders

Kinderen hebben behoefte aan ouders die hen ondersteunen; de ouders moeten daarom redelijk kunnen samenwerken om aan de behoeften van het kind te voldoen. Als de ouders in aanwezigheid van het kind ruzie maken, of in afwezigheid van de andere ouder hem/haar bekritisieren, of als ze het kind verwijten net zoals de andere ouder te zijn, dan is er meer kans op problemen.

Uit onderzoek blijkt dat 66% van de interacties tussen de ouders na de scheiding wordt gekenmerkt door woede en conflict. Twee jaar later is dat al sterk verminderd, maar in 25% van de gevallen is het nog altijd even hevig.

Kinderen zijn erg gevoelig voor het getuige zijn van ruzies tussen de ouders: er is dan meer kans op gedrags- en emotionele problemen, op meer problemen in de relatie met leeftijdgenoten en er is ook sprake van meer leermoeilijkheden.

Langdurige conflicten tussen de gescheiden ouders zijn helaas de beste voorspeller voor gedragsproblemen bij kinderen. Dus als de ruzies na de scheiding blijven voortduren is er het meest kans op deze problemen. De kans is 500 % meer dan bij andere kinderen als de kinderen getuige zijn van fysiek geweld tussen de ouders.

Waarom hebben deze conflicten, ook al gaat het slechts om verbaal geweld, zo'n effect op het kind? Het overweldigt het kind, het wil tussenbeide komen, het wil aan de zijde staan van een van de ouders met loyaliteitsconflicten tot gevolg.

Als de ouders zich na de scheiding emotioneel goed kunnen aanpassen, dan geldt dit ook voor de kinderen. Deze ouders kunnen ook waken over een consistente structuur in het leven van hun kinderen, ze kunnen beter reageren op de neerslachtigheid, de wrok of de verwarring van het kind. Als de ouders goede afspraken kunnen maken over de opvoeding en compromissen kunnen sluiten, dan is er minder angst, onveiligheid en wanhoop bij het kind.

Kinderen uit de middenklasse en de hogere sociale klasse passen zich beter aan, wellicht omdat er minder financiële stress is

6. Hoe omgaan met problemen bij de kinderen tijdens en na de scheiding?

Het is eerst en vooral de manier van omgaan met conflicten die van belang is:

- woede en conflicten moeten de kinderen leren als normaal beschouwen in de zin dat ze in de beste gezinnen voorkomen. Het kind moet zien dat de ouders hun problemen kunnen oplossen en dat zij na ruzie zich kunnen herpakken en het kind dan kunnen ondersteunen. Belangrijk is ook dat de ouders zich kunnen verontschuldigen, dat ze spijt betuigen terwijl de kinderen erbij zijn. De meest negatieve invloed komt van steeds terugkerende en zeer frequente conflicten die zelden worden bijgelegd of van ruzies waar gebeurtenissen van lang geleden steeds weer opgerakeld worden.
- kinderen zijn erg gevoelig voor conflicten tussen de ouders, vooral als er hechtingsproblemen ontstaan met de afwezige ouder. Er kan ook sprake zijn van rolomkering of ze kunnen moeilijk omgaan met hun emoties (dit kan de relaties met leeftijdgenoten of op school ongunstig beïnvloeden).
- onderdrukte of verborgen conflicten kunnen nog schadelijker zijn. Bijv. het kind voelt aan dat de ouders minder affectief met elkaar omgaan, dat er een hatelijk stilzwijgen heerst. Er wordt een subtiele koude oorlog gevoerd die nog moeilijker is op te lossen dan openlijke ruzie.
- zeer jonge kinderen reageren met wanhoop, schreien, vreesachtig gedrag, angst, nachtmerries, regressief gedrag. Zij kunnen niet tussenbeide komen, maar proberen de aandacht van de problemen af te leiden door onaangepast gedrag.
- Rond 5 à 6 jaar proberen de kinderen tussenbeide te komen, ze willen dat hun ouders ermee stoppen. Zij kunnen 'kleine volwassenen' worden en er ontstaat een vorm van rolomkering waarbij de ouders afhankelijk worden van de kinderen.
- 12-16 jaar: op deze leeftijd willen veel kinderen bemiddelen, maar ze kunnen nog meer overstuur raken doordat ze de ernst van de situatie beter beseffen.

Veel problemen kunnen worden voorkomen of verholpen als de ouders op een open en eerlijke wijze met elkaar communiceren. Hun behoeften en wensen moeten ze helder uiten. Ze moeten zich beperken tot de feiten en de ander niet meteen aanvallen. Bijvoorbeeld:

De ouder heeft geld nodig van de ander:

Wat zij niet moet zeggen: 'Ik weet dat je je van de kinderen niets aantrekt, maar je moet betalen voor de crèche'.

Wat zij in dit geval wel kan zeggen: 'Ik ga een opleiding volgen. Om de kinderen naar de crèche te laten gaan, zal dat 500€ kosten per maand'. Hier beperkt de ouder zich tot de feiten en laat de ander de kans een voorstel te doen.

Wat de ouder niet moet zeggen: 'Als je denkt dat ik ga bedelen bij jou, dat zeker niet, je moet mij gewoon betalen'.

Wat zij wel kan zeggen: 'Ik maak mij zorgen over hoe ik dat allemaal zal betalen'.

Vaak is het een goede zaak een moeilijk gesprek eerst te oefenen met een onbevooroordeeld iemand die het vertrouwen heeft van de ouder.

Daarnaast moet de houding tegenover de kinderen geïnspireerd worden vanuit het belang van het kind. Hiervoor kunnen de volgende adviezen nuttig zijn:

(1) de kinderen duidelijk maken dat het niets met hen te maken heeft en dat zij niets kunnen doen om de scheiding te voorkomen of om de relatie te herstellen. Het gaat om een probleem in de relatie tussen de ouders en niet om een probleem in de ouder-kind relatie.

(2) Bewaar in de mate van het mogelijke stabiliteit in het gezinsleven (in hetzelfde huis blijven, naar dezelfde school blijven gaan, dezelfde vrienden behouden, enzovoort).

(3) Vermijd triangulatie en probeer het kind niet in jouw eigen kamp te krijgen; het kind niet laten delen in de negatieve gevoelens tegenover de andere ouder.

(4) Leg er de nadruk op dat heel veel gezinnen te maken hebben met scheiding (1/3) en dat in de meeste gevallen de gezinsleden de problemen weten op te lossen en er zelfs sterker van worden.

(5) De kinderen krijgen nu te maken met twee huishoudens: de nieuwe routines en regels moeten verduidelijkt worden; ook de omgangsregeling moet vastgelegd worden en er moet overlegd kunnen worden (rol therapeut!).

(6) Ten gevolge van de stress hebben sommige ouders na de scheiding moeite met disciplineren, met consistent en consequent doen navolgen van de regels. Ook mogen ze de regels die de andere ouder stelt niet ondermijnen. De ouders moeten weten om te gaan met de gedragsproblemen die tijdens of na de scheiding bij de kinderen opduiken.

(7) De school en de familie kunnen een positieve rol spelen op voorwaarde dat er begrip is voor de tijdelijke aanpassingsproblemen van de kinderen als gevolg van de scheiding. De ouders moeten daarom leren de situatie van het kind aan de leerkrachten of aan de familieleden uit te leggen. Zij moeten ervan op de hoogte zijn dat het kind concentratieproblemen kan hebben of dat het zich terugtrekt. Vaak komt het voor dat de grootouders of andere familieleden van de kant van de ouder die niet het toezicht heeft over het kind hun ondersteunende rol verliezen. De hulpverlener kan hier proberen de contacten te herstellen omdat precies in deze periode het kind veel steun nodig heeft.

(8) Ook de ouders kunnen behoefte hebben aan ondersteuning, door bijvoorbeeld regelmatige gesprekken waarin zij hun hart kunnen luchten of door deelname aan een groep van gescheiden ouders.

(9) Een rouwverwerkingsproces: de scheiding kan vaak vergeleken worden met de ervaring van overlijden van een vader, moeder of partner. Het rouwproces kan twee jaar duren en begint met woede en ontkenning, om te eindigen in berusting. Het rouwproces kent een aantal typische fasen:

- shock als voor de eerste maal gehoord wordt over de scheiding
- ongelof of ontkenning
- onderhandelen om het gezin te proberen te herenigen
- boosheid om anderen die oorzaak zijn van de scheiding
- schuldgevoel over mede de oorzaak te zijn
- vurig verlangen naar herstel van het gezin
- depressiviteit en verdriet
- angst om verlaten te worden door de andere gezinsleden
- angst over de reacties van anderen op de scheiding
- wanhoop en hopeloosheid over het leven zonder het gezin
- opluchting dat de scheiding het einde betekende van conflicten
- aanvaarding van de scheiding

Tijdens dit rouwproces is het belangrijk de realiteit te leren onder ogen zien; men moet in detail zijn leven beschouwen zoals het was voor de scheiding, tijdens de scheiding en hoe het er later zal uitzien. De emoties moeten uitgedrukt kunnen worden. De hulpverlener moet ieder de kans geven om op eigen tempo dit proces te doorlopen en hen hierbij ondersteunen. Sommige volwassenen en kinderen doen dit liever alleen in

individuele sessies; andere hebben meer baat met anderen erbij (de ouder die toezicht heeft, leeftijdgenoten die hetzelfde meemaken). Bij verjaardagen kan extra ondersteuning van belang zijn.

7. Wie krijgt het hoederecht en hoe een goed ouder zijn na de scheiding?

Het is overduidelijk dat de ontwikkeling van het kind het best verloopt als het een loyaal en warm contact kan hebben met beide ouders. Om af te wegen of beide ouders contact mogen hebben met het kind na de scheiding mogen slechts zeer ernstige contra-indicaties meegenomen worden, zoals een verleden van misbruik en mishandeling van het kind, een ouder die een heel slecht voorbeeld is, er is geen minimum aan hechting met het kind, ernstig onvermogen van de ouder, te grote geografische afstand... Ook het kind zelf moet het willen, maar dat kan gestimuleerd worden.

Vragen die beantwoord moeten worden:

- Wat willen de ouders zelf? En wat wil het kind?
- Wat is in het belang van het kind?
- Welke afspraken moeten worden gemaakt? Het kunnen en willen nakomen van de afspraken is een belangrijke indicator voor de capaciteit van de ouder om het belang van het kind te dienen (het kind heeft een ondersteunende omgeving nodig).
- Is er overeenstemming tussen de ouders? Kunnen zij een onderscheid maken tussen de partnerrelatie en de ouder-kindrelatie zodat hun woede tegenover elkaar de zorg en de opvoeding van het kind niet belemmert?
- Kunnen beide ouders instaan voor de zorg en de opvoeding van het kind? Kunnen ze de behoeften van het kind verzekeren: behoefte aan toezicht, aan ondersteuning bij cognitieve ontwikkeling, ... Is de ouder een goed model voor het kind?

Criteria voor // tegen gezamenlijk hoederecht

- Beide ouders willen het // een van hen of beiden willen het beslist niet.
- Beide ouders zijn in staat hun negatieve gevoelens tegenover elkaar te onderdrukken zodat ze in staat zijn tot effectieve zorg voor het kind // een of beide ouders missen deze bekwaamheid.
- Beide ouders geven prioriteit aan de behoeften van het kind // de ouders zijn te boos om voorrang te geven aan de behoeften van het kind.
- Beide ouders kunnen met elkaar communiceren en overleggen// de ouders kunnen het over de opvoeding niet eens worden

Andere pro-argumenten:

- broers en zussen kunnen bij elkaar blijven
- ondersteunend contact met familie van moeders- en vaderszijde blijft bewaard
- het kind had voordien een goed contact met de ouder
- de continuïteit (omgeving, school, vrienden) wordt maximaal gewaarborgd.

HOE HET VERTELLEN AAN DE KINDEREN?

Aan de kinderen vertellen dat je gaat scheiden is een van de moeilijkste taken bij scheiding, vooral omdat de ouders vrezen dat het kind het niet zal begrijpen, of dat het er erg onder zal lijden. De meeste jonge kinderen (80%) worden er dan ook niet op voorbereid en zijn volkomen verrast als de ouders uiteengaan. In die periode hebben de kinderen juist veel ondersteuning nodig en de verzekering dat goed voor hen gezorgd zal worden.

Hoe hen er op voorbereiden:

(1) Zeg het pas als de scheiding zeker is. Het is het best als beide ouders samen het zeggen aan de kinderen om hen te verzekeren dat beiden nog ouder zullen blijven. Op die manier zal de ene ouder die het moet zeggen zich later niet gedumt voelen en belast met een vreselijke opdracht.

(2) Bespreek vooraf wat je zult zeggen en probeer het eerst eens uit. Geef bij de uitleg aan de kinderen geen oordelen over de andere ouder. Geef een duidelijke en eenvoudige verklaring: er zijn problemen in het huwelijk en de ouders kunnen niet langer meer samen leven.

(3) Neem voldoende tijd om de vragen van de kinderen te beantwoorden en bereid je erop voor ze zo eerlijk mogelijk te beantwoorden.

(4) Neem je voor geen woede te uiten en discussie met de andere ouder te vermijden. Het gaat bij dit gesprek met de kinderen niet om uw gevoelens, maar het gaat erom hoe om te gaan met de gevoelens, angsten en behoeften van de kinderen.

(5) Vertel het aan alle kinderen samen: dit bevestigt voor hen dat het nog altijd om een gezin gaat en dat in het belang van allen je zoveel mogelijk dingen samen doet.

(6) Bereid je voor op het huilen en op de gevoelens van woede en angst bij het kind. U moet hen de kans bieden deze gevoelens te uiten want dat maakt voor hen duidelijk dat u er later ook mee zult kunnen omgaan.

Wat zeggen:

(1) Zeg dat mama en papa normaal gezien heel veel van elkaar houden, maar dat ze nu niet meer gelukkig zijn samen en dat zij beslist hebben apart te gaan wonen. Zeg ook wat je allemaal hebt geprobeerd om toch bij elkaar te kunnen blijven, maar het heeft niet geholpen. Zeg dat het huwelijk nu zal eindigen en dat jullie niet meer samen zult wonen, maar de relatie met mama en met papa zal intact blijven.

(2) Stel de kinderen gerust over waar ze zullen wonen en dat het dagelijkse leven niet echt zal veranderen. Geef kleine kinderen concrete voorbeelden.

(3) Maak duidelijk en concreet wat er zal veranderen, bijvoorbeeld dat men voortaan niet meer samen op vakantie zal gaan..

(4) Stel duidelijk dat de kinderen niet de oorzaak zijn van de scheiding en dat zij niets kunnen doen om de relatie te herstellen.

(5) Zeg de kinderen dat ze van hun beide ouders kunnen blijven houden en dat ze niet moeten kiezen. Ze kunnen ook hun vragen aan beide ouders stellen.

WELKE HOUDING KUNNEN GESCHEIDEN OUDERS HET BEST AANNEMEN?

Gescheiden ouders zijn minder goed in staat de regels consequent te hanteren en voldoende toezicht te houden. Bijv. zijn ze nu eens heel streng en op een ander moment wordt het probleemgedrag getolereerd of genegeerd. Dit kan variëren met de mate waarin ze zich gefrustreerd voelen. Dit inconsequente gedrag leert het kind dat het altijd kan proberen de regels te overschrijden omdat er altijd kans is dat er geen straf zal volgen.

Gescheiden ouders zijn ook meer geneigd tot dwang en tot controle. Maar als ze orders geven, controleren ze niet altijd op ze worden opgevolgd. Als het kind op een normale of

begrijpelijke manier zich verzet, hebben deze ouders vaak minder geduld of ze hebben niet de energie om met dat verzet geduldig om te gaan.

Als er hevige conflicten zijn tussen de ouders kunnen ze minder affectief zijn tegenover hun kinderen of ze makkelijker emotioneel verwerpen. Zij kunnen zich te veel gaan bemoeien met het eigen leven van het kind en dat leidt bij deze kinderen tot agressie. Andere ouders worden ten gevolge van de conflicten depressief en trekken zich ook van hun kinderen terug

Hoe een goede alleenstaande ouder zijn:

- houdt uw woede bedekt
- maak geen ruzie met de andere ouder terwijl de kinderen erbij zijn
- uit geen negatieve kritiek over de andere ouder
- nodig de andere ouder uit op feestjes of andere belangrijke gebeurtenissen
- zeg niet aan de andere kinderen dat jouw nieuwe partner de andere ouder heel goed zal vervangen; laat hen kennismaken met de nieuwe partner en biedt hen de gelegenheid om langzaam aan zijn/haar aanwezigheid te wennen. Vooral de nieuwe ouder komt inwonen moet goed afgesproken worden hoe hij/zij met de kinderen zal omgaan en welke houding moet worden aangenomen.
- Laat toe dat jouw kinderen foto's van jouw ex bewaren. Verplicht hen niet tot kiezen tussen jou en jouw ex
- Zorg ervoor dat jouw zonen met mannelijke rolmodellen in contact komen, bijv. in sportclubs.

Gescheiden moeders:

De gescheiden moeder heeft problemen met haar ouderrol als zij depressief, angstig en gespannen is. Dit komt bij vrouwen na de scheiding vaak voor, maar het verbetert sterk in het tweede jaar na de scheiding.

De aanpassing van de ouder en van het kind staan sterk met elkaar in verband. Als de moeder gespannen is, dan worden de kinderen het ook en wordt de moeder-kind relatie problematisch. Tussen depressiviteit van de moeder en gedragsproblemen van de kinderen is er een aangetoond verband.

Onderzoek is over een zaak heel duidelijk: kwaad vertellen over de vader is een van de ergste fouten die een moeder of een familielid kan maken. Het veroorzaakt loyaliteitsconflicten, wrok, verlies de vader te verliezen, vrees verworpen te worden. Kinderen houden zoveel van hun vaders als van hun moeders en als de ene ouder de ander verbaal aanvalt is er druk te moeten kiezen. Dit is een no-win situatie en veel kinderen worden boos op de ouder die hen in deze positie brengt. Ook bij problemen zeggen dat het kind op zijn vader lijkt, brengt de angst teweeg ook verworpen te worden.

Gescheiden vaders

USA:

- slechts 3,5% van de kinderen van gescheiden ouders leeft bij de vader
- 20% van de gescheiden moeders vindt het niet nodig dat de kinderen contact met hun vader behouden
- 40% van de kinderen hebben het afgelopen jaar hun vader niet gezien. Rechtbanken reageren snel als de alimentatie niet wordt betaald, maar niet als de moeder de omgangsregeling niet nakomt.

De afwezigheid van een vaderfiguur heeft vaak een negatieve invloed op de invloed van de kinderen:

- 72% van de jonge moordenaars, 60% van de verkrachters, 80% van de jongeren in psychiatrische ziekenhuizen werden opgevoed zonder vader in het gezin.
- 59% van de gevangenen werden opgevoed zonder vader in het gezin.
- Kinderen zonder vader lopen twee keer meer kans om voortijdig de school te verlaten, ze hebben gemiddeld lagere cijfers voor lezen en rekenen,
- Deze kinderen vertonen 11 keer vaker gewelddadig gedrag
- $\frac{3}{4}$ van de zelfmoorden door jongeren wordt gepleegd door jongeren uit een eenoudergezin.

Maar er zijn ook studies die aantonen dat verder contact met de vader samengaat met grotere onaangepastheid bij de kinderen (vooral als er conflicten zijn tussen de ouders). Maar het is niet duidelijk of dat onaangepaste gedrag het gevolg is van dat contact of dat het regelmatig contact juist wordt gelegd omwille van het onaangepaste gedrag. De biologische vaders komen vaak terug in beeld als er problemen zijn met het kind. Welke invloed het contact met de andere ouder heeft wordt bepaald door de relatie tussen de gescheiden ouders. Een vader die alles doet om een goed contact met zijn kinderen te hebben maar in hun bijzijn met haar ruzie maakt, ondermijnt zijn mogelijke gunstige invloed op de kinderen.

Veel studies wijzen op het gunstig effect op het kind als het contact houdt met de vader: minder geïnternaliseerde problemen zoals depressie, teruggetrokken gedrag en angstig gedrag. Zonen die hun vader niet mogen zien hebben vaker problemen met autoriteiten en er zijn niet alleen thuis, maar ook op school en elders problemen.

Sommige moeders beschuldigen de vader van seksueel misbruik. De kinderen kunnen dit bevestigen omdat zij afhankelijk zijn van de moeder en haar liefde willen of omdat de moeder het meest controle heeft over de kinderen. Als er geen sprake is van scheiding zou 10% van de beschuldigingen van seksueel misbruik vals zijn; bij scheiding zou dit tot 75% kunnen oplopen.

8. Adviezen bij de drie casussen

CASUS 1

Na dertien jaar huwelijk is vader weggegaan. De twee zoontjes van respectievelijk 10 en 12 jaar verblijven bij de moeder. De omgangsregeling verliep eerst goed, daarna verliep het zeer problematisch omdat de moeder uit haar woning werd gezet door de vader en zijn familie. De kinderen willen geen contact meer met de vader. Deze laatste zegt dat zijn kinderen onder druk staan van hun moeder. Er is sprake van een hatelijke sfeer. Bemiddeling liep tot nog toe op niets uit.

We zien bij deze casus dat er al twee jaar geen contact meer is tussen de kinderen en hun vader. Vader wil blijven vechten voor zijn kinderen en maakt zich zorgen over hun ontwikkeling. De beide zonen, en vooral de oudste, staan zeer afwijzend tegenover hun vader. Ze willen het liefst dat hij dood zou zijn. De kinderen staan middenin de conflicten tussen de ouders.

De moeder voelt zich erg gekwetst door haar ex en zegt dat hij nooit goed voor haar kinderen heeft gezorgd.

Vadert is hertrouwd en volgens zijn kinderen drong hij zijn nieuwe vrouw aan hen op. Haar kinderen zouden ook voor getrokken worden.

De psycholoog ziet geen mogelijkheden meer om te bemiddelen.

Beide ouders lijken mij wellicht nog bereid tot contact met een hulpverlener. De kinderen zullen hun ouders hierin wel volgen want als de ouders minder negatief tegenover elkaar zouden staan en ook elkaars positieve eigenschappen zien, dan zullen de kinderen dat ook zien.

Vader heeft nu een nieuw gezin. Hij heeft weinig te verliezen. Zijn belang is hersteld contact met zijn twee kinderen uit zijn eerste huwelijk.

Over de situatie van moeder weten we nog weinig. De opvoeding van thuis loopt blijkbaar goed en van school horen we ook geen problemen. De oudste heeft gezegd dat de alimentatie vaak te laat wordt betaald. Van de moeder wil ik meer horen over haar situatie als alleenstaande moeder. Wat is haar belang in deze zaak? Uiteraard dat de kinderen bij haar kunnen blijven, maar dat is niet het probleem. Misschien af en toe een vrij weekend of extra financiële steun voor de school, vakantie, kleren?

In aparte gesprekken met de ouders zou ik de bovenstaande vragen proberen beantwoord te krijgen, waarbij ook nagegaan moet worden in hoeverre de vader bereid is iets extra te doen als de omgangsregeling goed verloopt. Ik zal eerst proberen mij zo goed mogelijk in te leven in ieders situatie met begrip voor hun eigen beleving van de problemen. Vanuit het vertrouwen dat hierdoor tot stand komt wil ik beide ouders ondersteunen en samen zoeken naar een oplossing. De verwachtingen van elke partij moeten verhelderd worden en aan elkaar getoetst. Hier moet een onderscheid worden gemaakt tussen hun conflicten en de opvoeding van de kinderen.

Na deze aparte gesprekken kunnen een paar gezamenlijke gesprekken met de ouders gepland worden. Het doel hiervan is te komen tot concrete en glasheldere afspraken die in een contract worden vastgelegd. Dan pas worden de kinderen erbij betrokken. Ik zou in deze fase beide ouders, in mijn aanwezigheid, hun afspraken laten uitleggen aan de kinderen. Op een vanzelfsprekende manier wordt aan de kinderen gezegd dat van nu af aan vader het recht heeft om hen te zien en dat het voor iedereen, ook voor hun moeder, het beste is dat zij allen zich houden aan wat is afgesproken.

CASUS 2

Vader werd door de moeder ten onrechte beschuldigd van seksueel misbruik. Zijn pogingen om omgangsrecht te verkrijgen lukken slechts na vijf jaar. Maar de uitspraak van de rechtbank wordt door de moeder genegeerd.

Vader is ondertussen hertrouwd en zijn partner is in verwachting.

Ik heb de vader het advies gegeven niets meer te verwachten van de jeugdbescherming. Zij kunnen toch niets doen. Het is onmogelijk om de kinderen telkens met geweld naar hem te brengen. Dat zou trouwens de afwijzing van de moeder nog versterken.

De vader heb ik sterk ondersteund en hem het advies gegeven een afwachtende houding aan te nemen: zijn dochters zullen beslist opnieuw contact opnemen, bijvoorbeeld in de puberteit. Als hij dan een goed nieuw gezin heeft gesticht en als hij als een evenwichtig en rechtvaardig iemand contact krijgt met zijn dochters uit zijn eerste huwelijk, zal dat voor beide partijen een verrijkende ervaring zijn. Het enige wat hij nu wel moet doen en in elk

geval moet volhouden ook al hoort hij er niks over, is kaartjes en cadeautjes te sturen op verjaardagen en feestdagen.

Twee jaar nadat ik dit advies heb gegeven, dat is vijf jaar na de scheiding, komt er een lichte verandering. De houding van de vader werd positief gewaardeerd door de jeugdbescherming en zij blijven bij de moeder voorzichtig aandringen op contact van de kinderen met de vader. Dit contact wordt nu georganiseerd bij de broer van de moeder. Deze 'veilige' situatie is voor de moeder acceptabel. Voor de vader is dit verre van een ideale oplossing, maar hij ziet dit als een bemoedigend begin. Ik zeg hem dat het wel heel belangrijk is dat vóór de puberteit van zijn dochters er nu al een hersteld contact is.

CASUS 3

De vier kinderen die bij de moeder blijven weigeren halsstarrig contact met de vader. Bij elk bezoek escaleert op straat de situatie. Beide partijen staan uiterst hatelijk tegenover elkaar. De jeugdbescherming vindt het hopeloos. De moeder verwijt de vader haar en de kinderen mishandeld te hebben. Vader vindt dat zijn ex de kinderen manipuleert en hij vreest voor hun ontwikkeling.

Bij dit advies treed ik niet op als deskundige voor een van de partijen. Ik baseer mij op dossiergegevens waarin de standpunten van zowel de moeder als de vader zijn verwoord en waarin ook verslagen van onafhankelijke derden, zoals de justitiemedewerkers, zijn opgenomen.

Deze zaak is zeer ernstig en ik heb gedurende mijn dertigjarige praktijk zelden zo'n extreme vorm gezien. De kinderen zijn de dupe van deze situatie. Beide ouders zijn verantwoordelijk voor de slepende gang van zaken sinds de scheiding in 2002. Ze treden niet op als goede opvoeders in het belang van het psychisch welzijn van hun kinderen. Op wetenschappelijke gronden kunnen we met grote stelligheid beweren dat de kinderen, gezien de lange duur en de ernst van de conflicten, er ernstige psychische gevolgen van zullen dragen. Om die reden is hier sprake van een zware vorm van psychische kindermishandeling.

Ondanks alles wil ik proberen op een constructieve wijze tot een aantal adviezen te komen. Om te beginnen zou ik de vader en de moeder eens willen uitnodigen om te kijken of er ook iets positiefs is te melden. Het volgende wil ik hen voorleggen:

- (1) Er zijn een aantal positieve zaken te benoemen: de kinderen zijn bij elkaar kunnen blijven; ze zijn sterk aan elkaar gehecht; er is een goede en hechte band met hun moeder en de schoolresultaten lijden blijkbaar niet onder de conflicten. Hiervoor dient de moeder zeker gecompimenteerd te worden.
- (2) We moeten natuurlijk erkennen dat de moeder alleen de zware last draagt van de opvoeding van vier jonge kinderen, waarvan er een gehandicapt is. Financieel is het niet florissant en de moeder staat uiteraard ook onder de stress van de problemen rondom de omgangsregeling.
- (3) Van de vader kan worden gezegd dat hij jarenlang voor zijn gezin heeft gewerkt. Zij hebben dank zij hem een mooi huis kunnen kopen. Door de aard van het dossier kan ik moeilijk positieve zaken vinden, maar is de vader nooit aardig geweest voor de kinderen? Kunnen zij geen enkele leuke herinnering ophalen?

Over al het negatieve wil ik het volgende zeggen:

- (4) Het beeld dat de kinderen van hun vader hebben is puur negatief. Wat over de vader wordt gezegd door de moeder is puur negatief. Deugt er dan werkelijk niets aan die man? Er is zelfs sprake van haat bij haar en bij de kinderen. Die gevoelens komen niet zomaar bij de kinderen op: de rol van de moeder in deze beeldvorming is absoluut zeker.

- (5) Wat over de moeder wordt gezegd door de vader is eveneens puur negatief. Er klinkt geen enkele waardering door voor haar jarenlange inspanningen in huis.
- (6) De grootouders zijn hoogbejaard. Dat deze mensen contact met hun vier kleinkinderen wordt ontzegd en in de conflicten worden betrokken is menonwaardig.

Aan de rechtbank of aan het maatschappelijk werk valt niets te verwijten: de ouders moeten dit zelf onder elkaar oplossen en de kinderen buiten de conflicten houden. Als zij zo extreem hatelijk met elkaar omgaan en de kinderen erbij betrekken, dan kan niemand voor hen een oplossing bedenken. Als rechter zou ik de kinderen laten weghalen totdat beide partijen een schriftelijk contract met elkaar hebben aangegaan en zij zich ten overstaan van de kinderen verontschuldigen voor hun gedrag van de afgelopen jaren. Deze verwijdering hoeft misschien maar enkele dagen te duren; ondertussen wordt heel intensief overleg gevoerd met de ouders totdat een schriftelijk contract door hen wordt ondertekend.

In dit contract worden afspraken gemaakt over de omgangsregeling, over wat aan de kinderen over de ex-partner mag worden gezegd en niet gezegd, over hoe de kinderen gestimuleerd kunnen worden om hun vader te bezoeken.

Als het contract en het overleg hierover helemaal rond is, wordt door de deskundige een bijeenkomst georganiseerd met de ouders en de vier kinderen. Hen wordt uitgelegd dat de ouders zijn bijeengekomen omdat de toestand niet langer zo kan duren. De ouders verontschuldigen zich ten overstaan van de kinderen voor hun houding van de afgelopen jaren en ze drukken het stellige voornemen uit van nu af aan geen ruzie meer te maken. Het contract en de afspraken worden uitgelegd. De kinderen worden uitgenodigd hieraan mee te werken.

Als de oudste pertinent weigert, dan kan begonnen worden met de jongste kinderen.

Telkens het fout loopt, moeten de kinderen opnieuw van de moeder worden verwijderd totdat er een akkoord komt over een aangepast contract.

Curriculum vitae *Juliaan Van Acker*

Born August 19, 1940 Bruges (Belgium)

Ph. D., Psychological and Pedagogical Sciences, Ghent, State University

1963-1966: Development-Aid Worker, République Démocratique du Congo

1967-1969: Assistant, Free University Brussels, Department of Developmental Psychology

1968-1975: Civil Servant, Ministry of Justice, Brussels

1973-1975: Director of the State Clinic and Re-education Institution, Bruges (a youth prison for adolescent girls)

1975-1977: Researcher, Free University Amsterdam, Adolescent Therapist at the 'Pedologisch Instituut'

1977-1980: Director 'Orthopedagogisch Instituut Otto Gerhard Heldring', Zetten (a Dutch treatment center for severely conduct disordered adolescents)

1980-2001: Professor of Orthopedagogical Sciences, University of Nijmegen, The Netherlands; Head of the "Family Project"(a project for intensive family treatment for severely conduct disordered and delinquent children and adolescents)

2001-... : private practice in Antwerp (parenting advice, training school teachers in creating safe schools, training teams of youth workers and consulting on juvenile delinquency prevention and treatment)

Married with Frieda Wintein; three children Roxane, Francis and Olivier; two grandchildren Julie and Kylian

Publications

Books:

-Acker, J.C.A. van (1980). Meisjes zonder kansen? Opvoeding van meisjes in ernstige probleemsituaties. Rotterdam: Lemniscaat.

-Acker, J.C.A. van (1983). Adolescent en gezin: Conflicten samen oplossen. Deventer: Van Loghum Slaterus, (2de oplage 1986).

-Acker, J.C.A. van (1988). Ouders en kinderen in conflict: Theorie en praktijk van de hulpverlening aan gezinnen. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, (3de oplage 1994).

-Acker, J.C.A. van (1990). De armoede van de welvaart: Een essay over het absurde van de rede en de zin van het innerlijke. Utrecht: SWP, (2de druk 1992).

-Acker, J.C.A. van (1994). De menselijke mens. Utrecht: SWP.

-Acker, J.C.A. van (1995). Gedrags- en opvoedingsproblemen. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, (4de oplage 2000).

-Acker, J.C.A. van (1998). Jeugdcriminaliteit: Feiten en mythen over een beperkt probleem. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

-Acker, J.C.A. van (1999). Gevangen vrijheid: De mens in de ban van zijn biologie, zijn kennis en de sociale krachten. Leuven: Garant.

-Acker, J.C.A. van (2001). Zorgenkinderen: Omgaan met opvoedingsproblemen. Amsterdam: Ambo/Anthos.

Edited books:

--Gerris, J.R.M. & Acker, J.C.A. van (eds.)(1987). Gezin: Onderzoek en hulpverlening. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

--Acker, J.C.A. van & Gerris, J.R.M. (eds.)(1988). Gezinsrelaties onderzocht. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

--Gerris, J.R.M. & Acker, J.C.A. van (eds.)(1990). Gezin: Aspecten van sociale ondersteuning en intern functioneren. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

Contact Information:

My e-mail: j_vanacker@hotmail.com juliaan.vanacker@skynet.be

Phones: + 32 (0)3 - 230.70.28 mobile: + 32 496 - 10.53.99

Address: Van Eycklei 47 (B7) B-2018 Antwerpen Belgium

website www.ministrando.org